

ТЕКСТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Пріоритетною ознакою сучасного уроку української мови є широке й різноманітне використання текстового матеріалу як основного засобу навчання, що має значний навчально-розвивальний потенціал, оскільки на рівні тексту продуктивним є з'ясування семантики слова, його поняттєвих зв'язків, усвідомлення стилістичної диференціації моделювання зв'язного висловлення. «Текст – у широкому значенні, – структура, що складається з елементів значення, єдності цих елементів та вираження цієї єдності; у вузькому значенні, – єдність мовних знаків, що організовані за нормами даної мови і є носіями інформації», – вважає М. Зубрицька [1, 621].

Важко не погодитися з твердженням Ю. Лотмана, що текст – «це, безперечно, один із найуживаніших термінів у науках гуманітарного циклу. Розвиток науки в певні моменти викидає на поверхню такі слова; лавиноподібне зростання їх частотності в наукових текстах супроводжується втратою необхідної однозначності. Вони не стільки термінологічно точно означають наукове поняття, скільки сигналізують про актуальність проблеми... Історія таких слів могла б скласти своєрідний індекс наукової динаміки» [Там само, 430].

Теоретичні засади лінгвістики тексту як самостійної мовознавчої галузі ґрунтовно описано в працях зарубіжних (К. Еріх, К. Кноблех, Е. Косеріу, М. Шернер) та українських мовознавців (О. Білецький, Л. Булаховський, М. Голянич, А. Загнітко, І. Ковалик, В. Кононенко, О. Маленко, Л. Мацько та ін.). Останнім часом істотно збільшилася значна кількість досліджень, присвячених проблемам побудови, сприймання, інтерпретування тексту тощо (Ф. Бацевич, А. Ворожбитова, Т. Єщенко, С. Ігнатєва, Т. Космеда, І. Кочан, Ю. Левицький, Г. Сюта та ін.).

Студіювання спеціальної літератури засвідчує, що в лінгводидактичних розвідках проблемі дослідження тексту відведено одне з основних місць (З. Бакум, А. Буднік, Н. Голуб, О. Горошкіна, М. Греб, Н. Грона, Т. Донченко, І. Дроздова, О. Караман, С. Караман, О. Копусь, О. Кучерук, Л. Мамчур, В. Мельничайко, Н. Мордовцева, А. Нікітіна, Л. Овсієнко, С. Омельчук, М. Пентилюк, Л. Попова, Н. Сіранчук, Г. Шелехова та ін.) Дослідники розглядають текст як складне комунікативне утворення з урахуванням особистості автора та притаманними йому психічними, ментальними соціальними, культурними, етнічними якостями, адресата (читача /слухача) його рівнем сприймання і врахування ситуації спілкування; як писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об'єднаних у ближній перспективі смисловими зв'язками, а в загальнокомпозиційному, дистантному плані – спільною темою і сюжетною заданістю під час спілкування; як літературний чи інший твір або його уривок для читання, аналізу тощо [3, с.16.].

Останнім часом особливої актуальності набуває врахування й ефективне використання в освітньому процесі такої ознаки тексту, як інформативність – «ступінь його смислової і змістовної новизни для читача, що укладена в темі й в авторській концепції, системі авторських оцінок предмета думки» [2]. Категорія інформативності полягає в доборі й передачі певного обсягу інформації із підпорядкуванням меті повідомлення. Ця категорія забезпечує вербалізовану організацію знань, їх осмислення, передавання та декодування читачем [4, с.23].

Робота з текстами інформаційно збагачує учнів і сприяє їхній адаптації до різноманітних комунікативних ситуацій. Для вчителя текст – це засіб формування ціннісних орієнтацій, ключових і предметної компетентностей учнів; для учнів текст – потужне джерело інформації, об'єкт розуміння й вивчення. Саме тому значна частина вправ, що пропонуються учням у процесі навчання української мови, передбачає дослідження структурних елементів тексту; виявлення специфічних текстових категорій і властивостей; відстеження особливостей функціонування в тексті різноманітних мовних одиниць; вивчення змісту тексту задля розуміння та інтерпретування його як культурного феномена.

Українські лінгводидакти (М. Греб, С. Караман, Л. Овсієнко, М. Пентилюк та ін.) вважають текстоцентричний підхід одним із пріоритетних у навчанні української мови, який реалізується у процесі вивчення одиниць мови на текстовій основі, що уможливорює усвідомлене засвоєння учнями особливостей функціонування тієї чи тієї мовної одиниці. У старших класах, коли учні вже опанували основний курс української мови, відбувається узагальнення й систематизація вивченого матеріалу крізь призму культури мовлення, стилістики, риторики, що сприяє систематичному введенню в освітній процес текстового дидактичного матеріалу. Уважаємо, що пріоритет повинен віддаватися високохудожнім творам національного й світового, репрезентованого українською мовою, мистецтва. Зміст текстового матеріалу має спонукати до застосування знань, що зумовлює добір особистісно значущих для учнів завдань, спрямованих на оволодіння конкретним практичним досвідом; збільшення питомої ваги завдань, що не мають однозначних правильних відповідей, натомість потребують пошуку шляхів розв'язання порушеної в тексті проблеми, висунення гіпотез задля формування предметної і ключових компетентностей.

Критеріями добору текстів вважаємо високий рівень інформативної насиченості, актуальність, доступність, що забезпечує можливість адекватного сприймання змісту твору синхронно з його читанням, виховний потенціал, наповненість дидактично значущими мовними одиницями відповідно до теми уроку, урахування психологічних особливостей реципієнтів – адресатів мовлення, досконалість відбору мовних одиниць у створенні тексту відповідного стилю й жанру мовлення, здатність тексту бути об'єктом пошукової діяльності учнів, спроможність тексту спонукати учнів до словесного самовдосконалення, орієнтація на освітні, життєві й особистісні потреби учнів, взаємозв'язок у формуванні предметної і ключових компетентностей, забезпечення можливості інтегрувати зміст кількох шкільних предметів та ін.

Переорієнтація на компетентнісний підхід забезпечує посилення прикладного характеру мовної освіти, що уможливорює використання теоретичних знань як практичного засобу пояснення явищ і розв'язання проблем, застосування досвіду успішних дій у конкретних ситуаціях, переорієнтацію з процесу на результат освіти в діяльнісному вимірі.

Предметні і ключові компетентності – це не сума знань, хоча знання мають винятково важливе значення, це не відомості з підручників, словників, інтернетних джерел, що розширюють межі програми, і навіть не вміння застосовувати ці знання, це особлива особистісна якість, що є результатом саморозвитку учня за допомогою вмілого наставника – учителя, майстра своєї справи. На відміну від знаннєвого досвіду, компетентність не можна передати іншому. Кожен учень створює власну компетентність. Тому сьогодні потрібні зміни на рівні змісту навчання, організації освітнього процесу, а також максимальне врахування особистісних характеристик його суб'єктів.

До ключових компетентностей належать такі: спілкування державною мовою (СДМ), уміння вчитися впродовж життя (УВВЖ), математичну компетентність (МК), компетентності у природничих науках і технологіях (КПНТ), інформаційно-комунікаційна компетентність

(ІКК), підприємницька компетентність (ПК), здоров'язбережувальна (ЗЗК), соціальна і громадянська компетентності (СГК), загальнокультурна (ЗКК).

Спілкування державною мовою (СДМ) – готовність (здатність) учнів засобами української мови успішно взаємодіяти у процесі розв'язання типових для їхнього віку життєвих проблем. Формуванню означеної компетентності відводимо пріоритетне місце, що зумовлено особливою функцією мови як засобу спілкування, мислення, пізнання, впливу. Аналіз чинних програм з інших навчальних предметів засвідчив, що для успішного засвоєння змісту немовних дисциплін учневі необхідні сформовані «уміння ясно, точно, грамотно викладати свої думки в усній і писемній формі». У програмах акцентовано на використанні таких інтелектуальних операцій, як формулювання гіпотез, узагальнень, уміння дати дефініцію, описати спостереження, експеримент тощо. Отже, кожне з окреслених загальнонавчальних умінь має мовний складник. З огляду на це від того, як учень знає мову, залежить, як він опанує й інші предмети. Для того, щоб окреслити перспективи формування означеної компетентності, ми провели анкетування 25 вчителів-словесників Запорізької області (на базі Запорізького ОШПО). Результати проведеного анкетування доводять, що сьогодні необхідно навчити старшокласників таких загальнонавчальних умінь, як-от: отримувати з тексту інформацію на слух, переказувати, скорочувати, розширювати текст, конспектувати, реферувати матеріал тощо.

У лінгводидактиці вироблено ефективні стратегії і тактики роботи з текстом, наприклад: стратегія пошуку інформації і розуміння прочитаного передбачає такі кроки: визначення теми, головної думки, мети, призначення тексту; формулювання тези, що виражає загальний смисл тексту; смислове згортання інформації, висловленої в тексті; стратегія перетворення й інтерпретування інформації містить такі кроки, як структурування текстів з використанням, списків, заголовків, покликань; перетворення текстового масиву в інші форми представлення інформації – таблиці, графіки, діаграми тощо, інтерпретування тексту, що передбачає зіставлення й протиставлення переданої в тексті інформації; стратегія оцінювання інформації передбачає вміння зв'язувати інформацію, уміщену в тексті, зі знаннями, наявними в учнів і отриманими з інших джерел, пошук аргументів для доведення власної точки зору, оцінювання змісту й форми тексту, використання автором мовних засобів, висловлення власної думки про текст. Означені стратегії реалізуються через уведення таких прийомів, як виділення ключових слів у тексті, маркування тексту (я знаю і розумію; я знаю, але не дуже розумію (цей матеріал є складним для мене), я не знаю (цей матеріал є новим для мене), заповнення таблиць «Знаю – хочу дізнатися – дізнався (дізналася)», добір заголовка до тексту, сенкан, кластер тощо. Важливо, щоб такі прийоми застосовувалися в процесі навчання української мови не епізодично, а систематично.

Для організації методично правильної роботи з текстами на уроках української мови необхідним є врахування сучасних досягнень психолінгвістики, когнітивної лінгвістики, стилістики, риторики, літературознавства, які різнопланово розглядають питання практичної реалізації мовної системи. Наприклад, для формування такої ключової компетентності, як спілкування державною мовою, пропонуємо низку завдань, побудованих на текстовому матеріалі:

Прочитайте текст, визначте його стиль і тип мовлення. Випишіть ключові слова й словосполучення, що допоможуть вам переказати текст. Додайте відому вам інформацію щодо теми.

9 листопада українці Румунії святкують особливий день: завдяки ініціативі Союзу українців Румунії та його голові Миколі-Мирославу Петрецькому, депутатові парламенту сусідньої держави, цей день визнано офіційно на державному рівні Днем української мови в

Румунії – відповідний законопроект Палата депутатів Румунії ухвалила 4 липня 2018 року. Подія історичної ваги, адже Румунія першою серед європейських держав визнала *авторитет українства* у світі, що є результатом відповідної роботи й утіленням мрій і прагнень багатьох поколінь українців (З інтернетних джерел).

II.Бесіда:

1. Виділіть у тексті нову для вас інформацію й озвучте її.

2. Яке речення викликало у вас найсильніше враження?

3. Поясніть значення виділених слів.

Задля формування соціальної і громадянської компетентностей (СГК) пропонуємо текст і низку завдань:

Прочитайте текст, випишіть із нього ключові словосполучення, визначте в них тип підрядного зв'язку.

Волонтерство як соціокультурне явище нерозривно пов'язане з розвитком цивілізації. В історії людства навряд чи знайдеться суспільство, якому не були б притаманні ідеї добровільної та безкорисливої допомоги. І завжди знаходились люди, для яких самореалізація, самовдосконалення були можливі лише через добротність.

Для одних волонтерство – це простір для самореалізації. Для інших – спосіб здобути новий досвід, зав'язати корисні знайомства, зустріти нових друзів. Для третіх – початок професійної кар'єри або можливість вдосконалити професійні навички. Для четвертих – інструмент суспільних перетворень та змін... Цей перелік можна варіювати. Існують ще так звані емоційні вигоди від волонтерства – коли людина допомагає іншим, бо хоче зробити цей світ трішки кращим, а сама – стати благороднішою. За даними дослідників Лондонської школи економіки, чим більше ти займаєшся волонтерством, тим щасливішим стаєш (З інтернетних джерел).

II. Запитання і завдання:

Що ви знаєте про волонтерську діяльність? Чи ви брали участь у волонтерстві? З якою метою?

Що таке волонтерство для вас?

Якими якостями має володіти волонтер?

У чому полягає цінність волонтерської діяльності?

Який волонтерський проект можете здійснити ви?

Особливістю роботи з текстовим дидактичним матеріалом є максимальне врахування його інформаційних, розвивальних і виховних можливостей, адже зміст тексту може спонукати учнів до розмірковувань, пошуків шляхів розв'язання актуальних соціальних проблем.

Системне використання текстового матеріалу ознайомлює учнів із характерними особливостями зв'язку висловлення й готує для глибокого розуміння класичних і створення власних текстів. Саме в процесі роботи з текстом формується і розвивається лінгвокреативність, емоційна сфера, відбувається духовне багатення учнів.

Як свідчать спостереження, складно організувати роботу з учнями над художнім текстом. Труднощі стосуються проблеми співвіднесення лінгвістичного й літературознавчого аналізу художнього тексту. Розв'язуючи на уроках української мови комунікативні завдання, учитель найчастіше послаблює роботу над культурознавчою інформацією, що сприяє домінуванню лінгвістичного аспекту навчання над культурологічним. Наступна трудність полягає в ефективному розвитку в учнів фонових знань, що сприяють входженню старшокласників у художній світ письменника, де слово є видом мистецтва в контексті інших – живопису, архітектури, музики, театру. Виявлено також проблему адекватного сприймання

учнями художнього образу, морально-етичних проблем та розвитку художньої творчості конкретної особистості учня, його індивідуальності. Особливого значення набуває самопізнавальна настанова, отже, можна говорити про чинники рефлексії, що складають головний напрям психокультурологічноорієнтованої пізнавальної діяльності – ставлення до себе і ставлення до довкілля.

У сучасних умовах методика не може відійти від вирішення цих питань. Наукова парадигма, пов'язана з використанням художнього тексту на уроках мови, рухома й відкрита. Вона потребує нових досліджень і нових підходів.

Упровадження компетентнісного підходу в освітній процес націлює на зміщення акцентів із навчання насамперед граматики на оволодіння мовою як даром рідного слова, на вправління в усному й писемному мовленні, спілкуванні, на розвиток зв'язного мовлення, на створення максимально сприятливих умов для мовленнєвої самореалізації здібних і обдарованих учнів через впровадження у практику творчих вправ, дослідницько-пошукових завдань, проведення мовних спостережень і дослідів, лінгвістичних ігор, розвиток монологічного й діалогічного мовлення з урахуванням ситуації спілкування тощо.

Література

1. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст./ За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. – Львів, 2001.
2. Валгина Н. С. Теория текста М.: Логос, 2003. – 250 с
3. Овсієнко Л.М. Методика навчання лінгвістики тексту майбутніх учителів української мови і літератури на засадах компетентнісного підходу: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Людмила Миколаївна Овсієнко; [Київський університет імені Бориса Грінченка]. – К., 2018. – 47 с.
4. Практикум з лінгвістики тексту : Навч.-метод. посібник / Т.І.Должикова, І.В.Мілева, А.В.Нікітіна.- К.: Ленвіт, 2010. – 162 с.